

A. D. A. de Kat Angelino en de grondslagen van zijn koloniale theorie*

A. P. TASELAAR

In 1926 en 1927 werd Nederlands-Indië getroffen door een communistische opstand. Deze werd betrekkelijk eenvoudig neergeslagen, maar wekte in officiële kringen toch grote beroering, mede omdat de buitenlandse pers deze opstand aangreep om het Nederlandse koloniale beleid fel te kritiseren. De Nederlandse pers weet deze felheid aan een gebrek aan kennis en adviseerde de regering het buitenland van meer en betere informatie over het bestuur van Nederlands-Indië te voorzien¹. Enkele leden van de Tweede Kamer namen dit advies over en wezen de minister van koloniën, dr. J. C. Koningsberger, in december 1926 bovendien op de toenemende belangstelling voor de koloniale politiek in Volkenbondskringen². Vanuit Genève toonde D. F. W. van Rees, lid van de permanente mandaten-commissie van de Volkenbond, zich verontrust over het gebrek aan kennis van de arbeidsomstandigheden in Oost-Sumatra bij het internationaal arbeidsbureau. Hij stelde de minister voor een boek te laten schrijven over de Nederlandse koloniale politiek, dat in het buitenland zou kunnen worden verspreid³.

Koningsberger toonde zich zeer ingenomen met dit voorstel en bracht het in juni 1927 over aan de gouverneur-generaal, jhr. mr. A. C. D. de Graeff. Als schrijver van het boek had hij A. D. A. de Kat Angelino, ambtenaar voor Chinese zaken met verlof in Nederland, in gedachten, omdat deze, 'bekend met wat men pleegt te noemen 'de atmosfeer van Genève', kan aanvoelen *wat* naar voren moet worden gebracht en *hoe* de dingen gezegd moeten worden'. In het boek moest—zo zou ook de opdracht luiden—de overheidszorg voor de belangen van de inheemse bevolking van Nederlands-Indië 'objectief, zaakkundig en duidelijk' worden beschreven, zodat 'een duidelijk beeld wordt verkregen van de beginselen, die ons beleid op dat terrein beheerschen'. Van verspreiding van een dergelijk boek in Volkenbondskringen verwachtte de minister 'meer heil dan van propagandamiddelen als filmvertoningen en voordrachten of deelneming aan jaarbeurzen en koloniale tentoonstellingen'⁴.

De Graeff stemde hiermee in, zodat De Kat Angelino zich, naar het schijnt in volkomen vrijheid, voor enkele jaren kon wijden aan het schrijven van zijn boek⁵. *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië* verscheen in 1929 en 1930

* Met dank aan prof. dr. D. H. A. Kolff voor zijn behulpzaamheid.

1 B.G. J. de Graeff, 'De voorlichting over Nederland en Indië aan de buitenlandse pers, 1900-1935. Van particulier initiatief naar overheidstaak', *Jambatan*, III, ii (1984-1985) 23-38, aldaar 31-32.

2 *Handelingen van de Tweede Kamer der staten-generaal*, 1926/1927, 1275, 1315, 1322, 1331-1333, 1336, 1366-1367.

3 Van Rees aan Koningsberger, 14 december 1926 (verloren gegaan); Koningsberger aan Van Rees, 21 januari 1927, in Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde, Leiden, collectie Van Rees, no. 76.

4 Koningsberger aan De Graeff, 27 juni 1927, in Algemeen Rijksarchief (ARA), Den Haag, archief van het ministerie van koloniën (Kol.), A 7653.

5 Koningsberger aan De Kat Angelino, 29 september 1927, in ARA, Kol., A 7653.

in twee delen, enige tijd later gevolgd door een Engelse en een Franse vertaling⁶. De Nederlandse koloniale politiek was nu voorzien van een officiële ideologie, die van de 'synthese der culturen'⁷, en het succes van het boek was, hoewel het in de eerste plaats voor het buitenland bedoeld was, vooral in Nederland bijzonder groot. Het moet velen tot de overtuiging hebben gebracht dat de Nederlandse koloniale politiek de juiste was. Volgens De Kat Angelino zelf was zijn boek een noodzakelijk tegenwicht tegen tendentius anti-koloniaal geschrijf, omdat het 'een zeer stevige basis geeft aan alle vrienden van orde en gezag'⁸. Gelijksortige overwegingen leidden bij anderen juist tot scherpe kritiek op het werk. Het vooruitstrevende tijdschrift *De Stuw* meende dat De Kat Angelino's betoog neer kwam op het stellen van eindeloze voorwaarden aan de zelfstandigheid van Nederlands-Indië. 'Dit als ideaal... en een goede dosis krachtige gezagshandhaving als werkmethode, ziedaar een aan alle kanten bevredigend stelsel voor moderne empire-aanbidders', aldus het blad⁹.

Het boek van De Kat Angelino belichaamde als het ware de nieuwe koloniale politiek in Nederlands-Indië, zoals die in de loop van de jaren twintig vorm kreeg. Toen na de tweede wereldoorlog de kritiek op die politiek losbarstte, werd ook het boek niet gespaard¹⁰. In 1961 antwoordde De Kat Angelino op de tegen zijn theorie ingebrachte kritiek. In de bundel *Balans van beleid* verscheen zijn artikel 'De ontwikkelingsgedachte in het Nederlands overzees bestuur', waarin hij zijn ideeën nogmaals uiteenzette en beweerde, dat de uitkomst van de dekolonisatie niets afdeed aan de intrinsieke waarde van de door hem voorgestane politiek¹¹. Voor latere historici was dit echter geen reden om zijn werk positiever te beoordelen¹². Met zijn boek probeerde De Kat

6 A. D. A. de Kat Angelino, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië*, I, *Grondslagen en richtlijnen van koloniaal beleid* ('s-Gravenhage, 1929) en II, *De overheidszorg in Nederlandsch-Indië* ('s-Gravenhage, 1930). De uitgever was Martinus Nijhoff. Ook van Japanse zijde bestond belangstelling voor een vertaling. Vergelijk De Kat Angelino aan De Graaff, 2 maart 1932, in ARA, Kol., A 7653. Alle stukken die op het boek betrekking hebben zijn in dit dossier verzameld.

7 Het begrip 'synthese' zal in dit artikel worden aangehouden. Het komt in betekenis echter min of meer overeen met het begrip 'dualisme', waarbij de eigen ontwikkeling en de eigen behoeften van de inheemse maatschappij centraal staan. Zie J. H. Boeke, 'De begrippen dualisme, unificatie en associatie in de koloniale politiek', *Koloniale Studiën*, VII, ii (1923) 153-169.

8 De Kat Angelino aan De Graaff, 15 mei 1931, in ARA, Kol., A 7653.

9 *De Stuw*, II, vii (1931) 20-21. Negatieve kritiek uit dezelfde hoek kwam van H. Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', *Koloniale Studiën*, XV (1931) 303-402, en van sociaal-democratische zijde van Z. Stokvis, 'Een handboek voor den kolonialen leider', *Socialistische Gids*, XV (1930) 847-854.

10 Zie bijvoorbeeld G. J. Resink, *Indonesia's history between the myths. Essays in legal history and historical theory* ('s-Gravenhage, 1968) 16 en 296; R. van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite* (3e druk; Dordrecht, 1984) 287 noot 191.

11 A. D. A. de Kat Angelino, 'De ontwikkelingsgedachte in het Nederlands overzees bestuur' in H. Baudet en I. J. Brugmans, ed., *Balans van beleid. Terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch-Indië* (Assen, 1961) 35-65, vooral 65.

12 Vergelijk C. Fasseur, 'Nederland en het Indonesische nationalisme. De balans nog eens opgemaakt', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, LXXXIX (1984) 21-44, aldaar 24-25; H. Sutherland, *The making of a bureaucratic elite. The colonial transformation of the Javanese priyayi* (Singapore, 1979) 117; H. J. G. Beunders, 'Weg met de vlootwet!' *De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Meppel, 1984) 95.

Angelino bij te dragen tot een krachtige verspreiding van de koloniale gedachte onder de Nederlandse bevolking. Deze propagandistische bedoeling had tenslotte aan de regeringsopdracht ten grondslag gelegen. In dit artikel zal het daar niet in de eerste plaats om gaan. De Kat Angelino onderbouwde zijn koloniale ideologie met een nauwgezet uitgewerkte cultuurfilosofie. Het is de bedoeling van deze studie de grondslagen van die theorie te analyseren en in een breder kader te plaatsen.

De loopbaan van A. D. A. de Kat Angelino

Arnold Dirk Adriaan de Kat Angelino werd op 6 september 1891 geboren in het Gelderse plaatsje Deil, waar zijn vader predikant was¹³. Van 1903 tot 1909 doorliep hij het gymnasium in Tiel, waarna hij in Leiden indologie ging studeren. Door de regering aangewezen om in Nederlands-Indië ambtenaar voor Chinese zaken te worden, volgde hij vanaf 1912 het onderwijs van de sinoloog prof. dr. J. J. M. de Groot. Deze was sinds 1911 hoogleraar aan de Königliche Friedrich Wilhelm Universität in Berlijn. Op zijn colleges behandelde hij vooral de Chinese klassieken, de geschiedenis, aardrijkskunde, volkenkunde en het staatsrecht van China¹⁴. De Kat Angelino behaalde buitengewoon goede resultaten. Op 25 maart 1914 trad hij in het huwelijk met de Berlijnse Luise Knieper. Een week later vertrok hij naar Parijs om colleges te volgen aan onder meer de Ecole des langues orientales vivantes¹⁵.

In oktober 1914 vertrok hij voor een periode van drie jaar naar China om in Amoy zijn studie te voltooien. Sinds 1858 was het gebruikelijk dat aankomende Nederlands-Indische ambtenaren die werkzaam zouden zijn als Chinees tolk of op het kantoor voor Chinese zaken enkele jaren in Amoy en Kanton doorbrachten, omdat de meeste Chinezen in Nederlands-Indië uit de provincies Fuchien en Kuangtung afkomstig waren¹⁶. Het verblijf in China moet voor De Kat Angelino een bijzondere belevenis zijn geweest. Door 'menigen beker ouden, goudgelen 'shaoshing' met Chinese vrienden' te hebben gedronken en 'het lief en leed in hun omgeving' te hebben gadeslagen, verloor hij 'in deze groep der menschheid ... een onoplosbaar mysterie te vermoeden'¹⁷. Dit was voor zijn latere theorie niet zonder gevolgen. De Kat Angelino reisde in deze jaren door Noord- en Zuid-China en bezocht ook Taiwan en de Filippijnen.

In 1917 werd De Kat Angelino benoemd tot ambtenaar voor Chinese zaken. Twee

13 Biografische gegevens in ARA, Kol., A 7653; P. J. Drooglever, 'A. D. A. de Kat Angelino', *Biografisch woordenboek van Nederland*, III ('s-Gravenhage, 1989) 318-320; 'Een welverdiende onderscheiding. A. D. A. de Kat Angelino eere-doctor', *Oedaya*, VII (1930) 151.

14 M. W. de Visser, 'Levensbericht van prof. dr. J. J. M. de Groot', *Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*, 1921/1922 (Leiden, 1922) 1-14, aldaar 12.

15 De Groot aan de minister van koloniën, 15 januari 1914, en De Kat Angelino aan de minister van koloniën, 29 juni 1914, in ARA, Kol., verbaal van 3 september 1914, no. 31.

16 L. Blussé, 'Of hewers of wood and drawers of water. Leiden University's early Sinologists, 1853-1911' in W. Otterspeer, ed., *Leiden Oriental connections, 1850-1940* (Leiden, 1989) 317-353, aldaar 329-334.

17 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 373.

jaar later, in 1919, voerde hij een onderzoek uit naar de toestanden onder de Chinese bevolking van het tin-eiland Banka. Dit onderzoek leverde hem de bijzondere waardering van de regering op. In 1921 en 1922 was De Kat Angelino verbonden aan de Nederlandse delegatie naar de ontwapeningsconferentie van Washington. Op verzoek van de minister van koloniën, S. de Graaff, schreef hij een verslag van deze conferentie. Daarin wees hij er op dat de positie van Japan was versterkt en drong hij aan op een krachtige uitbreiding van de Nederlandse vloot¹⁸. In de volgende jaren werd hij onder meer naar de extra-territorialiteitscommissie in Peking gestuurd.

Van 1927 tot 1931 verbleef De Kat Angelino in Nederland om zijn *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië* te schrijven. Hij vond de opdracht van zo groot belang, dat hij het hem door de Utrechtse universiteit aangeboden bijzonder hoogleraarschap in het Chinees weigerde¹⁹. Het boek vestigde zijn naam als specialist bij uitstek op het terrein van de koloniale problematiek en leverde hem een eredoctoraat op aan de Rotterdamse handelshogeschool. In oktober 1931 nam De Kat Angelino als waarnemer deel aan de conferentie van het Institute of Pacific relations in Shanghai. Hij gold er als een eminent deskundige en zijn boek maakte er 'bepaald furore'²⁰. In het voorjaar van 1932 werd De Kat Angelino op verzoek van Lord Lytton toegevoegd aan diens onderzoekscommissie, die in opdracht van de Volkenbond de oorzaken van de Japanse inval in Manchurije moest achterhalen. Na de verschijning van het rapport ontwierp hij een plan, dat voorzag in de 'pacification, unification and reconstruction' van China onder strenge controle van de Volkenbond, maar dat stuitte op veel bezwaren²¹.

In 1933 werd De Kat Angelino aan de algemene secretarie in Buitenzorg toegevoegd. Daar stond hij ter beschikking van de gouverneur-generaal, jhr. mr. B. C. de Jonge, die hij adviseerde over bijzondere onderwerpen, zoals de te voeren politiek tegenover het Indonesische nationalisme. In 1934 werd hij plaatsvervangend directeur van onderwijs en eredienst en in 1935 directeur. De diepe crisis waarin de overheidsfinanciën verkeerden, verhinderde de uitvoering van zijn onderwijsplannen, zoals hij die enkele

18 A. D. A. de Kat Angelino, *Verslag over de conferentie tot beperking der bewapening, gehouden te Washington, 11 nov. 1921- 6 febr. 1922* ('s-Gravenhage, 1922) 80-82, 190-193. Zie ook N. A. Bootsma, 'Nederland op de conferentie van Washington, 1921-1922', *BMGN*, LXXXIII (1978) 101-126, aldaar 125-126; Beunders, *Vlootwet*, 58.

19 De Kat Angelino aan Koningsberger, 26 maart 1928, in ARA, Kol., A 7653.

20 De Kat Angelino aan A. Neytzell de Wilde, 1 februari 1932, in ARA, Kol., A 12468. Vergelijk B. Lasker, ed., *Problems of the Pacific 1931. Proceedings of the fourth conference of the Institute of Pacific relations, Hangchow and Shanghai, China, October 21 to November 2* (Chicago, 1932) 116,396,398-408, 448-449, 452.

21 W. J. M. Klaassen, J. Woltring, ed., *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1919-1945. Periode B, 1931-1940, II, 1 april 1932-30 mei 1933* ('s-Gravenhage, 1987)443-448. Vergelijk Ch. Thorne, *The limits of foreign policy. The West, the League and the Far Eastern crisis of 1931-1933* (Londen, 1972) 359 noot 4. Zie ook W. J. M. Klaassen, 'Nederland en Mantsjoerije, 1931-1933', *Jaarboek van het departement van buitenlandse zaken, 1978/1979* ('s-Gravenhage, 1979) 139-146. In de bibliotheek van het Sinologisch instituut te Leiden bevindt zich een plakboek *The League of nations commission of inquiry in Manchuria*, dat in mei 1932 door graaf Yasuya Uchida, president van de South Manchuria railway company, aan De Kat Angelino werd aangeboden.

jaren eerder in zijn boek had ontvouwd. Toch was deze functie het hoogtepunt van zijn loopbaan. In 1937 volgde zijn pensionering. Bij het naderen van zijn vertrek schreef de *Java-Bode*, dat De Kat Angelino

werd gedragen door zijn universeelen geest. Deze opende als vanzelfde harten van allen, die met hem in aanraking kwamen.... Een man met een breeden, diepen geest en met een warm hart gaat aanstonds Indië verlaten²².

Na een lange reis keerde De Kat Angelino in 1939 naar Nederland terug. In 1942 werd hij tot lid van de Koninklijke Nederlandse academie van wetenschappen benoemd. Na de tweede wereldoorlog maakte hij deel uit van de Far Eastern commission in Washington om de Nederlandse aanspraken op vergoeding van de door Japan veroorzaakte oorlogsschade te onderzoeken. Vergeefs probeerde hij Amerikaanse steun te krijgen voor zijn reddingsplan voor de Nederlandse investeringen in Indonesië. Vanaf 1948 wijdde hij zich vooral nog aan studie. Hij overleed in zijn woonplaats Den Haag op 6 juni 1969.

De Kat Angelino, Spengler en de westerse cultuur

Na de eerste wereldoorlog groeide bij veel westerse intellectuelen een diep pessimisme over de toekomst van de Europese cultuur. De verwoestende kracht van de oorlogsmachine ondermijnde bij velen het toch al geschokte geloof in maatschappelijke vooruitgang door industrie en technologie. Voor het kolonialisme was deze ontwikkeling niet zonder gevaren, omdat zij het geloof in de culturele superioriteit van Europa in de kern aantastte²³. De Kat Angelino beschouwde dit cultuurpessimisme dan ook als een groot gevaar. Hij probeerde het te ontzenuwen en aan te tonen, dat Europa juist bij uitstek geschikt was zijn koloniale taak te vervullen. Vooral daarom besteedde hij veel aandacht aan de theorieën van Oswald Spengler, de meest invloedrijke van de cultuurpessimisten, zoals die waren ontvouwd in *Der Untergang des Abendlandes*. Hij probeerde de hoofdgedachten van dit boek te weerleggen.

Het eerste deel van Spenglers *Untergang* was verschenen in 1918. In een sfeer van nederlaag en omwenteling vond Spenglers boek een publiek dat graag kennis nam van de onheilsboodschap die daarin vevat was. Spengler gaf met zijn boek een wereldgeschiedenis die hij 'morfologisch' noemde. Geschiedenis was voor hem de geschiedenis van culturen, niet van individuen. Een cultuur was volgens hem een organisme en haar geschiedenis was dan ook vergelijkbaar met die van een mens, een dier of een plant. Iedere grote cultuur had een eigen ziel, waarin alle vormen lagen opgesloten die zij in de loop van haar geschiedenis kon ontplooien. Een cultuur kon alleen tot bloei komen in de omgeving waarin zij ontstond. Als zij al haar mogelijkheden had

22 *Java-Bode*, 29 mei 1937.

23 R. F. Betts, *Uncertain dimensions. Western overseas empires in the twentieth century* (Oxford, 1985) 152; R. Girardet, *L'idée coloniale en France de 1871 à 1962* (paperback-editie; Parijs, 1979) 225-226; M. Adas, *Machines as the measure of men. Science, technology, and ideologies of western dominance* (Ithaca-Londen, 1989) 380-401 .

verwezenlijkt, stierf ze af en verstarde tot een *Zivilisation*, die nog honderden jaren kon blijven bestaan, maar alle kracht verloren had. Die overgang van *Kultur* naar *Zivilisation* was wat Spengler bedoelde met de 'ondergang'²⁴.

Iedere cultuur doorliep volgens Spengler de levensstadia van de mens. Daardoor was het mogelijk de geschiedenis van alle culturen met elkaar te vergelijken. In alle culturen deden dezelfde gebeurtenissen zich 'gelijktijdig' voor, zodat het mogelijk was te ontdekken in welk stadium de eigen cultuur zich bevond. De Europese cultuur, de 'Faustische' cultuur zoals Spengler haar noemde, bevond zich in haar laatste fase. De wereldoorlog had duidelijk gemaakt, dat haar ondergang nabij was. Spengler voorzag een tijdperk van 'caesarisme', van veldheren die met hun privé-legers om de macht zouden strijden, niets en niemand ontziend. Cultuur en mens zouden hierbij worden vernietigd²⁵.

Een ander teken van de naderende ondergang was het ontstaan van wereldsteden. In de stad stierf de ziel, die alleen op het land kon leven. Was de stad aanvankelijk een uiting van de cultuur, in de loop van de geschiedenis verwerd zij tot absolute stad, die alleen als geheel, als stad, nog enige betekenis had en iedere betrekking tot het land waaruit ze was voortgekomen verloor. De stad maakte de mens tot haar slachtoffer en diende alleen nog de doelmatigheid. Alle wereldsteden hadden daarom een schaakbordpatroon en breidden zich steeds uit. In de stad kwamen oude vanzelfsprekendheden tot een einde en werd het leven van de mens beheerst door een voortdurende spanning. Dat leidde tot een daling van de vruchtbaarheid, die ook het land meesleepte en tenslotte tot ontvolking leidde. Dit was een kenmerk van de *Zivilisation*. De ondergang was onvermijdelijk en de mens moest zich daarbij neerleggen²⁶.

Voor De Kat Angelino was Spenglers theorie onaanvaardbaar. Een Europa dat was uitgebloeid, dat op de rand van de ondergang stond, kon onmogelijk zijn cultuur uitdragen naar de koloniale wereld. De gedachte dat een cultuur een organisme zou zijn wees De Kat Angelino af. Cultuur was niet de uiting van een ziel, maar van een menselijke gemeenschap, niet de schepper, maar het geschapene. Wel was het zo, dat de meeste culturen voortbouwden op wat al bestond, maar een ontwikkeling in een andere richting was daarmee nog niet uitgesloten. Zo ontkende De Kat Angelino de onvermijdelijkheid van de ondergang. Beïnvloeding van buitenaf zou volgens Spengler leiden tot een 'pseudomorfose', die de ontvangende cultuur geheel zou verstikken²⁷. De Kat Angelino meende daarentegen dat een dergelijke beïnvloeding juist een drang naar vernieuwing tot gevolg kon hebben. Met name de 'geest van het Westen' kon andere culturen tot verdere ontwikkeling brengen²⁸.

De Kat Angelino noemde, evenals Spengler, de Europese cultuur 'Faustisch'. Het

24 O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (2 dln.; München, 1922-1923) I, 140-147. Een korte en duidelijke inleiding geeft H. Stuart Hughes, *Oswald Spengler. A critical estimate* (New York, 1952).

25 Spengler, *Untergang*, II, 521, 527-528, 537-542, 546-547.

26 *Ibidem*, 117-129.

27 *Ibidem*, 227.

28 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 179-191.

belangrijkste symbool van de Faustische ziel was volgens Spengler de onbegrensde ruimte²⁹ en ook De Kat Angelino benadrukte de onbedwingbare drang naar de verte als een belangrijk kenmerk van de westerse cultuur. Wel streefde de Faustische ziel naar het onbereikbare, maar het wezen van dit streven was goed, omdat het opriep tot ontplooiing en vervolmaking van het aanwezige, tot vooruitgang. De westerse cultuur moest en kon dit vooruitgangsstreven trouw blijven. Haar sociaal bewustzijn stelde haar daartoe in staat. Dit bewustzijn uitte zich in het bestaan van de sociale 'persoonlijkheid', de mens die zich inspande om zijn maatschappij vooruit te brengen. Het westen was in staat de sferen van sociale werkzaamheid steeds te verruimen, te 'activeren'. De bewustwording van deze vermogens bleek uit de Volkenbondsgedachte en de 'mission sacrée de civilisation' van de koloniale mogendheden. Met de toepassing van dit pan-humanisme was ook in de koloniale wereld een begin gemaakt. Het zou in de toekomst een allesbeheersend beginsel worden³⁰.

De betekenis van de stad zag De Kat Angelino ook anders dan Spengler. Hij wilde wel toegeven dat in andere culturen de stad het land vaak had ontkracht, maar in de westerse cultuur was dit niet het geval. De stad bracht op het Europese platteland juist welvaart en vooruitgang, zodat de dorpsbewoner zijn gezichtskring tot buiten zijn eigen gemeenschap kon uitbreiden. Daardoor kon de vroeger gesloten dorpsgemeenschap nu open staan voor het wereldverkeer, kon de 'persoonlijkheid' zich ook daar ontwikkelen. Bovendien werden in het westen tuinsteden aangelegd en gaf de stad haar inwoners de gelegenheid tot rust te komen. De wekelijkse rustdag was te danken aan het christendom, dat begreep dat de mens tijd nodig had om zich te bezinnen. De 'geest van het Westen' was de geest van de wereldstad, maar bood ook het dorp en de kleine stad mogelijkheden tot ontwikkeling. Daarmee was volgens De Kat Angelino een gezonde toekomst voor de westerse cultuur gewaarborgd³¹.

Een van de meest opvallende kenmerken van het Europese kolonialisme was de technologische ontwikkeling waarmee het de gekoloniseerde bevolkingen in aanraking bracht. 'Wegen, spoorwegen, tramwegen, havens, telefoon, telegraaf, post, radio, scheepvaart, luchtverkeer' somde De Kat Angelino op als elementen die de gesloten gemeenschappen uit hun isolement verlost en de koloniale wereld opnamen in het internationale verkeer³². Gaf dit velen aanleiding tot trots en bewondering, voor anderen was het een reden tot afschuw. Technologie was een aspect van de westerse cultuur dat door velen als ontzielend werd beschouwd. 'Die Maschine ist des Teufels', schreef Spengler, omdat de mens in de machine aantoonde, zelf God te willen zijn. De Faustische technologie was er op gericht de natuur te beheersen, maar raakte steeds

29 Spengler, *Untergang*, I, 237.

30 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 33-34, 144, 158-178, 189-191. Vergelijk R. F. Betts, *Assimilation and association in French colonial theory, 1890-1914* (New York-Londen, 1961) hoofdst. v: 'Imperialism: expression of man's will to power'.

31 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 274-284.

32 *Ibidem*, II, 299.

meer ontmenselijkt. Uiteindelijk werd de mens de slaaf van zijn eigen machine³³. Ook op dit punt was De Kat Angelino het niet met Spengler eens. Deze 'Golem-legende', zoals hij het noemde, die de mens reduceerde tot een zielloze slaaf, was volgens De Kat Angelino 'fatalistisch' en 'mechanistisch'. De *homo faber* was volgens hem niet meer dan een hulpmiddel van de mens in diens strijd tegen de omgeving, de 'materie'. De technologie hielp hem in die strijd, was aan hem ondergeschikt zo lang de mens zijn geestelijke aanleg trouw zou blijven³⁴.

De Kat Angelino verweet die Europese denkers die het westen voorstelden als een louter technische cultuur eenzijdigheid. Was dat in Europa al gevaarlijk, in de koloniale wereld kon het leiden tot nog ernstiger misverstanden. Technologie, wetenschap en moderne organisatie waren nodig om de koloniën tot ontwikkeling te brengen, maar zij waren een middel, nooit een doel. Rationaliteit en doelmatigheid waren niet de enige kant van de westerse techniek, zoals bijvoorbeeld Hermann Graf Keyserling in zijn *Reisetagebuch eines Philosophen*, waarin hij de uitvinder gelijkstelde met de clown en de slangendresseur, wèl beweerde. Uit 'ieder volmaakt technisch werk' sprak integendeel 'waarheidsliefde en vrijheidszin'. De westerse mens werd niet voortgedreven door een zucht naar geld of doelmatigheid, maar door 'gevoelens van liefde, van vriendschap, van piëteit, van vroomheid, van trouw, van vaderlandsliefde'³⁵. Die andere zijde van de westerse cultuur werd vaak verzwegen, zodat het oosten maar één kant kreeg te zien. De verschillen tussen oost en west waren volgens De Kat Angelino zeer aanzienlijk, maar de overeenkomsten ook. Om de juiste werking van technologie, wetenschap en organisatie in de koloniale wereld uit te leggen plaatste De Kat Angelino zijn ideeën over oost en west in een cultuurfilosofie, die de basis vormde van zijn koloniale ideologie.

De cultuurfilosofie van De Kat Angelino

Dat culturen elkaar konden beïnvloeden, bewees volgens De Kat Angelino de 'wezensverwantschap der menscheit', een centraal begrip in zijn werk. Deze wezensverwantschap zag hij duidelijk in de verschillende godsdiensten. Dit nam het bestaan van grote verschillen overigens niet weg. De verschillen tussen het westen en het oosten konden volgens De Kat Angelino worden getypeerd als het verschil tussen 'geest' en 'ziel', niet in de zin van intellect en emotie, maar van actie en contemplatie. Tussen geest en ziel bestond echter verwantschap, zij waren onderscheidbaar, maar onscheidbaar. In iedere mens leefde volgens De Kat Angelino plichtsbefef voor het gemeenschapsbelang en eerbied voor het hogere. Dit noemde hij het 'menschheids criterium'. Door de geestelijke aanleg van de mens was deze in staat de materie, dat wil zeggen de natuurlijke omgeving, aan zich te onderwerpen. Hij kon hulpmiddelen

33 Spengler, *Untergang*, II, 627-628, 630-632. Vergelijk J. Herf, *Reactionary modernism. Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge, 1984) hoofdst. iii: 'Oswald Spengler: bourgeois antinomies, reactionary reconciliations'.

34 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 188, 229-230.

35 *Ibidem*, 1121-1127, voor het citaat 1122-1123.

maken om zijn afhankelijkheid van die materie te verkleinen. Daarmee schiep hij een afstand tussen zichzelf en zijn omgeving. Hij bracht een scheiding aan en

in die gescheidenheid van de opdringende omgeving onderscheidde hij in verschillende distanties zijn vader en moeder, zijn broeders en zusters, zijn echtgenoot en kinderen, zijn vrienden en stamverwanten, zijn stamhoofd en stamoudsten, allen in bijzondere verhoudingen en afstanden.

De mens werd er zich dus van bewust in een gemeenschap te leven. Boven alle leden van die gemeenschap

zag hij een zenith en om allen een horizont, alles luisterend naar orde en regel. Zoo schiep het afstandsgevoel de vijf menselijke verhoudingen, de plichten en gevoelens daaruit voortvloeiend, gehoorzaamheid en loyaleiteit en *bovenal* den eerbied; alle zijn zij verbondenheden geboren uit den afstand³⁶.

In het vermogen tot eerbied lag volgens De Kat Angelino de onderlinge verwantschap van alle culturen. Dit bleek uit een vergelijking van de grote godsdiensten. De begrippen 'zenith' en 'horizont' stonden hierin centraal. Het 'zenith' stond voor de eeuwigheidsdrang, de 'horizont' voor het sociale bewustzijn. Zij konden in alle godsdiensten worden aangetroffen, maar waren het scherpst uitgesproken in het christendom. Daarin waren zij in de twee belangrijkste geboden, de liefde voor God en de liefde voor de naaste, onlosmakelijk met elkaar verbonden. Alleen het samengaan van die twee elementen kon een gemeenschap op het hoogste peil brengen. In sommige godsdiensten werd het 'zenith' veel sterker benadrukt dan de 'horizont', maar in het christendom waren zij in evenwicht. Daardoor kon de westerse mens zich beter tot een sociale persoonlijkheid ontwikkelen dan de mens in andere culturen. De mens die nog in de 'magisch-mystische' sfeer leefde was onderworpen aan de hem omringende natuur. Alleen de westerse mens kon hem helpen zijn sluimerende geestelijke krachten te activeren, zodat ook zijn gemeenschap tot ontwikkeling kon worden gebracht. Hierin lag de betekenis van De Kat Angelino's ideeën over godsdienst voor de koloniale politiek³⁷.

Deze opvattingen vertoonden een opmerkelijke overeenkomst met die van de neohegeliaanse filosoof ir. W. F. Staargaard, die in 1928 een boekje *Oost en West in Nederlandsch-Indië* uitbracht. Staargaard was een leerling van de filosoof prof. G. J. P. J. Bolland. Hij schreef zijn boekje op uitnodiging van *De Idee*, het tijdschrift van het Bolland-genootschap voor zuivere rede. Evenals De Kat Angelino beschouwde Staargaard de godsdiensten van oost en west als een 'logisch samenhangend, zich ontwikkeld, organisch geplooid hebbend geheel', waarvan alle onderdelen goede elementen hadden. In het westerse christendom waren deze elementen verder ontwikkeld dan in welke andere godsdienst ook³⁸. Het christendom was als het ware een

36 *Ibidem*, 192-197, voor het citaat 196-197.

37 *Ibidem*, 197-237.

38 W. F. Staargaard, *Oost en West in Nederlandsch-Indië* (Haarlem, 1928) 19.

synthese van 'hoofd' en 'hart' — 'geest' en 'ziel' zou De Kat Angelino gezegd hebben — en onderscheidde zich daardoor van de andere godsdiensten. Het christendom kende de persoonlijke God die als oneindige Geest tegenover de wereld van de natuur en tegenover de eindige geest, de mens, gesteld was, maar het verzoende deze scheiding door de verlossing van de mens uit de eindigheid in het vooruitzicht te stellen. In het oosterse pantheïsme was het onderscheid tussen mens en God niet uitgesproken, in godsdiensten als jodendom en islam wèl, maar het christendom vormde van deze beide opvattingen een synthese. Daarom was het pantheïsme, waarvan na de eerste wereldoorlog op veel Europeanen zo' n grote bekoring uitging, veel armer dan het christendom. Het christendom bracht vrijheid en gaf de persoonlijkheid — die Staargaard op dezelfde wijze opvatte als De Kat Angelino — de kans tot ontwikkeling te komen. Het pantheïsme, waarin alles eenheid was, gaf deze kans niet³⁹. De Kat Angelino steunde op deze redenering om aan te tonen dat zijn synthese met het pantheïsme niets te maken had⁴⁰.

Staargaards betoog was kenmerkend voor de denkwijze van het Nederlandse neo-hegelianisme. In het begin van de twintigste eeuw was de filosofie van G. W. F. Hegel in Nederland herontdekt dankzij het werk van Bolland, die Hegels filosofie op een geheel eigen wijze interpreteerde. Bolland was van mening dat de dialectische methode het denken noodzakelijk eigen was. Zij kon de scheiding tussen het iets en het niet-iets opheffen door hen in een synthese te verbinden, maar hen tevens zichzelf te laten blijven. In de filosofie van Bolland lag een sterk mystiek element. Zijn synthese was een vorm van religieuze eenheidsbeleving, die hij vooral door zijn retoriek opriep. Bollands succes is dan ook daaruit te verklaren, dat hij de leerstukken van het christendom een filosofische fundering gaf en zo in feite de godsdienst verving door de rede, die de zekerheid gaf, waar veel van zijn studenten naar zochten. Het synthesebegrip beheerste het Nederlandse culturele leven aan het einde van de negentiende eeuw en werkte ook daarna nog door⁴¹. De invloed ervan op De Kat Angelino moet groot zijn geweest; zijn synthese-theorie draagt er de sporen van⁴².

De 'synthese der culturen'

Hoewel de 'wezensverwantschap der menscheid' een belangrijke plaats innam in het

39 *Ibidem*, 3-20.

40 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 648-652, vooral 651 noot 1.

41 E. H. Kossman, *De Lage Landen, 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (2 dln.; Amsterdam-Brussel, 1986) 1,372; F. Sassen, *Wijsgerig leven in Nederland in de twintigste eeuw* (3e druk; Amsterdam, 1960) 59-61.

42 Vergelijk Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', 398. Bollands invloed op De Kat Angelino bleek uit diens opmerking, dat het christendom verwant was met 'Alexandrijsche wijsheid en mystiek, loten van Joodschen en Helleenschen stam' (*Staatkundig beleid*, I, 164). Zie bijvoorbeeld G. J. P. J. Bolland, *Evangelie en Gnosis. Eene historische studie* (Leiden, 1906). De Kat Angelino zelf noemde Bolland slechts zijdelings. Hij wees op Bollands angst voor het gevaar dat de Faustische ziel in de moderne wereld liep door intellectualisme, materialisme en relativisme (*Staatkundig beleid*, I, 171 en 920). Waarschijnlijk doelde hij op G. J. P. J. Bolland, *De teekenen des tijds* (Leiden, 1921). Voor het mystieke element in het moderne imperialisme, zie H. Baudet, *Het paradijs op aarde. Gedachten over de verhouding van de Europese tot de buiten-Europese mens* (Assen, 1959) 97-98.

denken van De Kat Angelino, wees hij er, in het voetspoor van Confucius, ook op, dat mensen van elkaar vervreemdden door de verschillende invloeden van hun omgeving⁴³. Moeiteloos gaf hij een lange opsomming van de verschillen die tussen oosterse en westerse culturen bestonden. De westerse maatschappij was expansief en dynamisch, flexibel en gedifferentieerd, bood de mens gelegenheid persoonlijk initiatief te ontplooiën en was stedelijk. De oosterse maatschappij was veel meer in zichzelf gekeerd, statisch, maakte de mens ondergeschikt aan de gemeenschap, gaf hem geen gelegenheid zijn gaven te ontplooiën en was landelijk. Het westen werd gekenmerkt door organische solidariteit, het oosten door mechanische solidariteit, begrippen die De Kat Angelino ontleende aan de socioloog Emile Durkheim. Organische solidariteit betekende dat de maatschappij bijeen werd gehouden door arbeidsverdeling en persoonlijk initiatief, mechanische solidariteit dat dit gebeurde door familie- en gemeenschapsbanden. Organische solidariteit was het resultaat van een langdurig ontwikkelingsproces, waarin de persoonlijkheid zich had kunnen ontplooiën. Durkheims begrip *anomie* nam De Kat Angelino echter niet over; verschijnselen van maatschappelijke ontbinding leken in het westen zoals hij zich dat voorstelde niet voor te komen. De verontrusting over de toekomst van de westerse samenleving die bij Durkheim en andere sociologen bestond leek bij De Kat Angelino te ontbreken⁴⁴.

De oosterse maatschappij was door westers imperialisme en kapitalisme met een andere cultuur in aanraking gebracht en volgens De Kat Angelino in een overgangstijdperk terechtgekomen, waarin de oude, mechanische solidariteit soms afbrokkelde, voordat ze door de nieuwe, organische solidariteit kon worden vervangen. In gebieden waar kleine, gesloten dorpsgemeenschappen bestonden en een krachtig centraal gezag ontbrak dreigde de maatschappij ontwricht te raken. Westers leiderschap moest dit voorkomen door de bevolking te beschermen en weerbaar te maken. De persoonlijkheid moest ook in de oosterse gemeenschappen de gelegenheid krijgen zich te ontwikkelen. Het 'zenith' van die gemeenschappen moest worden verhoogd, de 'horizont' verbreed⁴⁵.

De 'synthese der culturen' zou ontstaan, wanneer de 'geest van het Westen' er in slaagde de 'ziel van het Oosten' tot zelfvernieuwing te bewegen. Van assimilatie van het oosten aan het westen zou geen sprake zijn. Wel moest de westerse wetenschap de

43 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 192. De Kat Angelino voelde met deze Chinese wijsgeer een grote verwantschap.

44 *Ibidem*, 99-105, 109-110; ontleend aan E. Durkheim, *De la division du travail social* (Parijs, 1893). Vergelijk H. Stuart Hughes, *Consciousness and society. The reorientation of European social thought, 1890-1930* (herdruk; Brighton, 1986) 282-283; J. W. Oerlemans, *Autoriteit en vrijheid, 1800-1914. Een cultuurhistorisch onderzoek naar de weerstanden tegen de industriële maatschappij* (herdruk; Utrecht, 1982) 267-271. Een geheel ander onderscheid tussen 'organisch' en 'mechanisch' werd door de Leidse econoom prof. dr. J. H. Boeke naar voren gebracht. Boeke noemde een door natuurkrachten beheerste maatschappij 'organisch', een door techniek gestuurde samenleving 'mechanisch'. Zie J. H. Boeke, *Dualistische economie* (Leiden, 1930) 26.

45 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 86, 89-90, 95-98, 232-233, 260-263, 356. In *ibidem*, hoofdst. viii-ix, gaf De Kat Angelino uitgebreid aan hoe hij zich die koloniale ontwikkelingspolitiek meer in concreto voorstelde.

verschillen en de overeenkomsten tussen de culturen vaststellen en de middelen voor samenwerking aanreiken. Dat zou uiteindelijk leiden tot de 'harmonie der menscheit'⁴⁶. 'Wie gelooft niet', riep De Kat Angelino uit,

dat Oostersche ziel en Westersche geest door de paring hunner vermogens er in zullen slagen de groepsloyauteit en de persoonlijkheid te doen harmonieeren in een hoogere eenheid, een synthese, die zoowel het Oostersch groepsegoïsme als het Westersch individualisme zullen uitdrijven, dat zij voorts in de vervloeiing van overbewuste Westersche zelfverzekerdheid en onbewust Oostersch afhankelijkheidsgevoel, de ware eerbiedigheid zullen kunnen deelachtig worden, waarmede zij den gemeenschappelijken vijand als een onoverwinlijken twee-eenheid zullen tegemoet treden voor den laatsten strijd?... Dat zàl [de] edele vrucht [der synthese] blijken te zijn; iets *beters* dan Oost en West afzonderlijk konden voortbrengen⁴⁷.

Die gemeenschappelijke vijand was het communisme, dat door zijn materialisme de geestelijke basis van alle culturen ontkende, maar toch de indruk wekte aan te sluiten bij het communalisme van de oosterse maatschappij. Het westen moest zijn eigen godsdienst en cultuur trouw blijven. Deed het dat niet, dan zou het niet meer in staat zijn zijn taak in de koloniale wereld te vervullen⁴⁸.

Het einddoel van de koloniale politiek, de synthese der culturen, was geen verwestering van het oosten. 'De hoogere eenheid eerbiedigt het bestaande', schreef De Kat Angelino, 'doch berooft het van zijn binnenwaarts gerichte oneerbiedigheden'. Hij probeerde dit duidelijk te maken door de synthese te vergelijken met een huwelijk. De synthese

verfoeit den verwijfden man en de vermannelijkte vrouw, die beiden hun kostbaarst bezit opofferden aan de afstandslooze assimilatie. De echte manlijkheid vindt in de echte vrouwelijkheid haar onmisbaar complement; de gaven van den mensch werden met groote wijsheid over de beide sexen verdeeld en uit die gescheidenheid van het bijeenhoorende werd de drang geboren tot vereeniging, tot synthese in liefde en huwelijk, waarin beiden uitgroeien, de man tot geestelijken wasdom, de vrouw tot de volheid van tactgevoel en van den onuitputtelijken rijkdom van haar gemoedsleven⁴⁹.

Zonder nu het oosten met de vrouw en het westen met de man gelijk te stellen, maakte De Kat Angelino wel duidelijk dat noch het oosten, noch het westen moesten proberen de ander te zijn. Omdat geen enkel mens gelijk was aan een ander, zou niemand ooit in staat zijn een ander geheel te begrijpen. De synthese was volgens De Kat Angelino niet eens gesteld op

Nederlanders, die een ander Westersch volk of den Javaan beter begrijpen dan hun eigen natie, noch op den Javaan, die den Nederlander zich nader voelt dan eigen volksaard,

46 *Ibidem*, 324, 327-331.

47 *Ibidem*, 341.

48 *Ibidem*, 167-168, 250, 284-297, 338-340, 344.

49 *Ibidem*, 350-351.

maar zou door wederzijdse sympathie alle verschillen weten te overbruggen⁵⁰. De 'synthese der culturen' was hiermee een filosofisch concept met belangrijke politieke implicaties.

Verdediging van het westen?

Volgens De Kat Angelino was een duidelijk zichtbaar gevolg van het westerse panhumanisme het 'Oostersch Réveil', dat in het midden van de negentiende eeuw begonnen was als onderdeel van een universeel bewustwordingsproces. Hij noemde het een 'levend bewijs van de broederschap der mensheid'⁵¹. Niet alle Europese schrijvers waren zo enthousiast over het 'ontwaken' van Azië. Sommigen beschouwden het 'gele gevaar' zelfs als een grote bedreiging⁵². Zij konden bij De Kat Angelino niet op een gunstig onthaal rekenen. Men mocht het westen wel verdedigen, maar dan moest men ook het oosten verdedigen, schreef deze met een duidelijke verwijzing naar de Franse schrijver Henri Massis⁵³. Diens in 1927 geschreven *Défense de l'Occident* was een hartstochtelijk pleidooi voor de oude waarden van het katholieke, Latijnse Europa tegen 'le péril de l'asiatisme', tegen een defaitistisch Duitsland, dat zijn heil in het boeddhisme leek te zoeken, tegen het bolsjewistische Rusland, dat zich van het westen had afgekeerd en een oosterse despotie geworden was, tegen Indiase en Chinese wijsbegeerte, tegen de opkomende macht van Japan⁵⁴. Men kan zich echter afvragen, of ook het boek van De Kat Angelino niet een verdediging van het westen was. Volgens zijn belangrijkste en meest scherpzinnige criticus, de theoloog dr. H. Kraemer, was dit namelijk het geval⁵⁵.

De Kat Angelino meende dat iedere westerling, die naar het oosten voer, vroeg of laat 'The Call of the East' vernam,

misschien in de verheven rust van een tempelhof, in de patriarchale stemming van het landelijk leven rondom dorpsheiligheid, of rondom den waringin ... in het rythmisch geluid der rijststampers opklinkend uit de nabije dorpen, in de breedheid der tonen van de gamelan aangelovend over de zwiigende vlakte.

Die roep, onder woorden gebracht door schrijvers als Henri Borel en Augusta de Wit, was volgens De Kat Angelino niets minder dan een 'voorgeboortelijke herinnering' aan de bonte wereld van Huizinga's *Herfsttij der middeleeuwen*, waarvan men de feodale pracht in Europa niet meer vond⁵⁶. Die roep was een moment van bewustwording, dat het westen op het punt stond 'iets onuitsprekelijks te verliezen' of het al

50 *Ibidem*, 371-372.

51 *Ibidem*, 34-36.

52 H. Gollwitzer, *Die gelbe Gefahr. Geschichte eines Schlagworts. Studien zum imperialistischen Denken* (Göttingen, 1962) 219-220, 255 noot 1.

53 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 162-163.

54 H. Massis, *Défense de l'Occident* (Parijs, 1927). Vergelijk B. Cadwallader, *Crisis of the European mind. A study of André Malraux and Drieu la Rochelle* (Cardiff, 1981) 106-125.

55 Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', 371.

56 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 137-138.

verloren had. Alleen het oosten kon het westen terugvoeren tot de diepste waarheden van zijn eigen godsdienst, de rijkdommen van zijn eigen cultuur. Wederzijdse sympathie, geen vereenzelving met de ander, was voorwaarde voor het slagen van de synthese. De Kat Angelino ontleende zijn sympathiebegrip aan de Duitse filosoof Max Scheler, maar diens angst dat de westerse mens, als hij niet leerde van het Aziatische ethos de éénvoeling met de natuur over te nemen, van de natuur zou worden afgescheiden en deze zou vernietigen, vond in zijn denken nauwelijks uitdrukking⁵⁷. De Kat Angelino veroordeelde de westerling die, ontevreden met of wanhopend aan zijn eigen cultuur, deze de rug toekeerde en tussen primitieve volkeren ging leven. Deze volkeren waren nog geestelijk afhankelijk van de natuur, de westerling was dat niet. Daarom keerde die vaak teleurgesteld naar Europa terug⁵⁸.

Overeenkomsten tussen het oosten en de westerse middeleeuwen ontwaarde De Kat Angelino op velerlei gebied. In beide maatschappijen bestond een hiërarchische ordening, op een wijze die door God gewild was. De geestelijkheid stond er aan de top van een samenleving, waarin ieder zijn eigen, vaste plaats had⁵⁹. In zijn teruggrijpen op de middeleeuwen verdedigde De Kat Angelino wel het westen, maar deed hij, in tegenstelling tot Massis, geen aanval op het oosten. Alleen leek het oosten niet veel meer te kunnen doen dan excessen in de westerse cultuur corrigeren, terwijl het westen het oosten tot ontwikkeling kon brengen, juist omdat het in het christendom de universele sociale en geestelijke normen het best had geformuleerd. Toch vreesde De Kat Angelino, al sprak hij dat nauwelijks uit, het materialisme in de westerse cultuur, hetgeen hem dichter bracht bij de cultuurcritici van zijn tijd dan hij ooit zou toegeven. Volgens De Kat Angelino kon het kolonialisme Europa redden van het asociaal individualisme dat daar om zich heen greep. Dat veroorzaakte in zijn synthese-theorie een zekere ambivalentie⁶⁰.

De historicus J. C. van Leur keerde zich in zijn dissertatie tegen het begrip 'cultuursynthese'. Dat was volgens hem alleen bruikbaar in de metafysica en de

57 A. D. A. de Kat Angelino, 'De band Nederland-Indië', *Landstormblad*, VIII, iii (1931) 1-4, aldaar 3; *idem*, *Staatkundig beleid*, I, 1056-1058; Scheler wees op de noodzaak een wederzijdse 'Ausgleich des asiatischen (besonders indischen) Ethos und des abendländischen Ethos in dem Sinne langsam heraufzuführen, das Asien die abendländische akosmistische Personliebe in Gott und Humanitas, wir Abendländer aber die kosmovitale Einsüfung in uns ausbilden lernen'. Zie M. Scheler, *Wesen und Formen der Sympathie. Gesammelte Werke*, VII (Bern, München, 1973) 113-114.

58 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 257-259.

59 *Ibidem*, 138-139. Vergelijk J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (15e druk; Groningen, 1982) 52. Aanvankelijk had ook Huizinga de Indiase en middeleeuwse culturen met elkaar vergeleken. Zie W. E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga* (Groningen, 1990) 123-124, 149. Ook werd wel een parallelie opgemerkt tussen Javaanse en middeleeuwse literatuur. Zie bijvoorbeeld J. L. A. Brandes, *Pararaton (Ken Arok) of het boek der koningen van Tumapel en van Majapahit* (Batavia-'s-Gravenhage, 1897) 179-180; G. P. Rouffaer, 'Een en ander over Tjandi Toempang', *Indische Gids*, XXV(1903)164-196, aldaar 172-173. In de economie werd de vergelijking ook gemaakt. Zie bijvoorbeeld G. Gonggrijp, *Schets ener economische geschiedenis van Indonesië* (4e druk; Haarlem, 1957) 11-12.

60 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 191, 232, 234, 261-263. Vergelijk Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', 397-399.

politiek⁶¹. De Kat Angelino's theorie kan in beide betekenissen worden opgevat. Zij was niet alleen een eenheidsbeleving, maar betekende ook een 'ruiterlijk uitkomen voor de onmisbaarheid van het [westers] leiderschap' in de koloniale wereld. Voor Nederlands-Indië was dit nodig omdat 'zekere internationale propaganda' en 'onderschatting' van het evolutieproces door Indonesische nationalistten het land naar een crisis hadden geleid, waarmee De Kat Angelino de communistische opstanden van 1926-1927 bedoelde. Het Nederlandse leiderschap zou gehandhaafd blijven

tòt de fundamenten zijn opgebouwd, d.w.z. tòt analphabeten door goed, algemeen volksonderwijs zullen zijn verdwenen,... tòt de particularistische dorpsferen functioneeren als dorpsautonomieën, als bewuste organen van het groote geheel, tòt volkscredietwezen en coöperatie de millioenen schuldvrij zullen hebben gemaakt, en onder aanwending van betere productiemethoden een welvarende bevolking en een krachtigen middenstand in het aanzijn zullen hebben geroepen⁶².

'Excusez du peu', zou Kraemer hierover opmerken⁶³. De Indonesische nationalistten bood De Kat Angelino geen politiek perspectief. De ontwikkeling van de bevolking als geheel was zijn enige criterium voor nationale zelfstandigheid. De Indonesische elite moest daarom bouwen aan de fundamenten. Het 'organiseeren van dorpsautonomieën, hogere Inheemsche verbanden en volkscoöperatie' leek misschien 'uitermate bescheiden' werk, kinderspel vergeleken met het ontwerpen van politieke stelsels, maar was in werkelijkheid veel zwaarder dan 'het monteeren van een Volksraad'⁶⁴. De Kat Angelino kon in zijn in regeringsopdracht geschreven boek niet voor afschaffing van de Volksraad pleiten, maar er wel op wijzen dat 'het proto-Parlement... een veel sterkeren invloed van *ultra-modern karakter* [uitstraalde] dan dit orgaan zelf in wezen ... zou kunnen motiveren'. Hij noemde dit de 'nokbalk-psychose'. De Volksraad was de nokbalk van een gebouw, waarvan de fundamenten nog niet waren gelegd⁶⁵.

61 J. C. van Leur, *Eenige beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel* (Middelburg, 1934) 49 noot 92. Van Leur had zich enkele jaren eerder zeer lovend over De Kat Angelino's synthese-theorie uitgelaten. Zie *Indologen Blad*, I, i-ii (1929-1930).

62 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 1163-1164.

63 Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', 390.

64 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 1164-1165.

65 *Ibidem*, 1107-1108. De Utrechtse hoogleraar prof. mr. I. A. Nederburgh sprak over de Indonesische nationalistten als 'nokbalk-psychopaten'. Zie I. A. Nederburgh, 'Staatkundig beleid en bestuurszorg in N.-I. door A. D. A. de Kat Angelino', *Indische Gids*, LI (1929) 1022-1038, aldaar 1036. Vergelijk ook A. D. A. de Kat Angelino, 'Het rapport der Simon-Commissie', *Koloniaal Tijdschrift*, XX (1931) 3-50, aldaar 42-50, waarin dit rapport, dat aanbevelingen doet voor staatkundige hervormingen in Brits-Indië, om dezelfde reden wordt afgewezen. Als duidelijk tegenstander van de Volksraad had De Kat Angelino zich uitgelaten in een brief aan H. Colijn, 22 december 1927, in S. L. van der Wal, ed., *De Volksraad en de staatkundige ontwikkeling van Nederlands-Indië. Tweede stuk 1927-1942* (Groningen, 1965) no. 14, 36-45. Met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de parlementaire democratie in Nederland was De Kat Angelino niet erg duidelijk. Waarschijnlijk voorzag hij dat zich in Nederland een meer autoritaire regeringsvorm zou ontwikkelen. In dat opzicht zou Nederland dan dichterbij Nederlands-Indië komen te staan. Zie *Staatkundig beleid*, I, 1015-1016, 1020. De Kat Angelino verwees naar J. Biemond, *De grondslag der volksvertegenwoordiging: individualistisch of organisch?* (Amsterdam, 1922). Zie voor Biemond A. A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin*

De drie belangrijkste onderwerpen van de koloniale politiek waren het onderwijs, de welvaarts-politiek en de staatkundige ontwikkeling⁶⁶. De synthese der culturen bracht met zich mee dat deze alle moesten aansluiten bij het in de oosterse maatschappij bestaande. De Kat Angelino benadrukte het belang van het volksonderwijs, dat aansloot bij de eisen van het dorpsleven, maar de leerling toch buiten zijn eigen kring leerde kijken, boven het hoger onderwijs. Intellectuele en sociale verruiming zonder aantasting van de religieuze zin moest het doel zijn van het moderne onderwijs in de koloniale wereld⁶⁷. De Kat Angelino was geen tegenstander van westers onderwijs, maar wees wel op de invloed die van het onderwijs in westerse talen uitging. Die talen waren 'kostelijke voertuigen van den logischen geest', hun zinsbouw een 'toonbeeld van dynamische spankracht'. Uit westerse zinnen bleek een streven naar krachtverdeling en causale afbakening. Uit oosterse talen daarentegen bleek het vermoeden van een mystieke samenhang in al het zijnde. Daarin stelde zich 'begrip *naast* begrip, handeling *naast* handeling, in gemoedelijke *gelijkwaardigheid*'. Voorzichtigheid met het Nederlandstalig onderwijs aan kinderen was daarom geboden. Eenzijdig westers onderwijs zou leiden tot psychische schade, tot zedelijke ontworteling⁶⁸.

Met betrekking tot de welvaarts-politiek gold al evenzeer, dat deze moest aansluiten bij het in de dorpsgemeenschappen bestaande onderlinge hulpbetoon. Regeling van coöperatie en volkskredietwezen mocht geen kopie zijn van de Nederlandse wetgeving. De welvaarts-politiek had alleen kans van slagen als ze gedifferentieerd was, gericht op de energiekste delen van de bevolking en hun verschillende behoeften⁶⁹. In de derde plaats moest de overheid autonome inheemse rechtsgemeenschappen opbouwen. Die gemeenschappen moesten 'den geordenden eenheidsstaat' kunnen dragen, voordat het westers leiderschap zijn regeringsverantwoordelijkheid kon overdragen aan de bevolking van de koloniale wereld. De Kat Angelino ontleende deze denkbeelden voornamelijk aan de Leidse staats- en adatrechtsgeleerde prof. mr. C. van Vollenhoven. Zonder diens ideeën over de noodzaak van gelijktijdige reorganisatie van de centrale regering van Nederlands-Indië over te nemen, sloot hij zich aan bij Van Vollenhovens streven naar 'deconcentratie', het scheppen van krachtige lagere rechtsgemeenschappen met een eigen stempel, die moesten aansluiten bij bestaande oosterse adatgemeenschappen⁷⁰.

levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen (herdruk; Utrecht, 1982) 55-56, 58-62. Of De Kat Angelino het eens was met Biemonds plan voor de vertegenwoordiging van drie 'belangensferen' in het parlement wordt evenwel niet duidelijk.

66 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 885.

67 *Ibidem*, I, 921-924, en II, 218-220.

68 *Ibidem*, II, 234-236.

69 *Ibidem*, I, 940-943, 986-994, 1004-1006. Vergelijk J. H. Boeke, 'Het zakelijke en het persoonlijke element in de koloniale welvaarts-politiek', *Koloniale Studiën*, XI, i (1927) 157-192, aldaar 184-191.

70 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 1006-1009, 1012-1014, 1038-1051, 1067-1101; *ibidem*, II, 114-124. Vergelijk C. van Vollenhoven, *Staatsrecht overzee* (Leiden-Amsterdam, 1934) 26-28, 39, 41, 52 en hoofdst. viii: 'Deconcentratie van het regeeren overzee'. Voor deze denkbeelden ook bijvoorbeeld B. J. Haga, *Indonesische en Indische democratie* ('s-Gravenhage, 1924), een onder Van Vollenhoven geschreven dissertatie van een Indisch bestuursambtenaar. Zie met betrekking tot de rechtspraak bijvoorbeeld B. ter Haar, 'Een keerpunt in de adatrecht-politiek. Toekomstbesouwingen', *Koloniale Studiën* XII, i (1928) 245-280.

Eerst als het zo ver was, dat de Indonesische bevolking haar eigen belangen kon behartigen, zou het westerse gezag zich kunnen terugtrekken. Tot die tijd zou intensieve bestuursvoering in de volkssfeer noodzakelijk blijven. De taak de bevolking bij haar ontwikkeling te helpen lag bij de bestuursambtenaren, Europese en inheemse, sociale persoonlijkeden bij uitstek. De bestaande adat- en volkshoofden moesten zich tot bestuursorganen ontwikkelen in de langzame 'organische metamorfose' van de inheemse maatschappij. Het binnenlands bestuur had in De Kat Angelino zijn heraut gevonden⁷¹.

De Kat Angelino en de rijkseenheidsgedachte

Aan het einde van zijn boek stelde De Kat Angelino verheugd vast, dat 'de gedachte van Volkenbond en Vrede' in Nederland steeds meer veld won, maar hij voegde daaraan toe dat die gedachte zich zou moeten richten op de sfeer van het overzeese leiderschap. Het welslagen van de Nederlandse koloniale politiek, een vruchtbare samenwerking tussen oost en west, zou voor de mensheid van grote betekenis zijn, mits de gehele Nederlandse bevolking zich daarvoor inspande. Volgens De Kat Angelino ontbrak het nog velen aan belangstelling, hoewel het Nederlandse volk uitstekend voor zijn taak was toegerust. De Nederlandse gedachte moest zich dringend concentreren op 'Groot-Nederland'. Het bestaande, mechanische rijksverband, dat door Nederland aan zijn koloniën was opgelegd, moest worden vervangen door het organische rijksverband, dat op de samenwerking van de verschillende volkeren gebaseerd zou zijn. In De Kat Angelino's denken was sprake van toenemende aaneensluiting, niet van onafhankelijkwording. Over de vormen die de rijkseenheid in de toekomst zou aannemen liet hij zich niet uit⁷².

Volgens De Kat Angelino was de 'Rijksgedachte' voor alle Nederlanders overzee al een 'levend bezit', maar in Nederland zelf kon de inheemse (Indonesische) bezoeker nog te weinig merken van 'de sfeer van het groter vaderland'. 'Zoo', vervolgde hij zijn pleidooi,

71 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 1186-1197, 1226-1238, 1248-1255; *ibidem*, II, 80-83; vergelijk H. J. Benda, 'The pattern of administrative reforms in the closing years of Dutch rule in Indonesia', in: H. J. Benda, *Continuity and change in Southeast Asia* (New Haven, 1972) 236-252; C. Fasseur, D. H. A. Kolff, 'Some remarks on the development of colonial bureaucracies in India and Indonesia', *Itinerario*, X, i (1986) 31-55.

72 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, II, 721-726. Het mag duidelijk zijn dat De Kat Angelino Vlaanderen of geheel België niet tot 'Groot-Nederland' rekende. De leer van de 'vierledige staat', volgens welke het Koninkrijk der Nederlanden sinds de grondwetswijziging van 1922 bestond uit vier onderling zelfstandige rechtsgemeenschappen, waarbij Nederlands-Indië, Suriname en Curaçao naast en niet onder het rijk (dat is het rijk in Europa, Nederland dus) geplaatst waren en waarbij de staat (het koninkrijk als geheel) als hoogste rechtsgemeenschap optrad, was volgens De Kat Angelino niet in overeenstemming met de werkelijkheid, al zou de staatkundige ontwikkeling in de toekomst die vorm kunnen aannemen (*ibidem*, 467-468). Deze opvatting werd vooral door de 'Leidse' school verdedigd. Zie Ph. Kleintjes, *Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië I* (5e druk; Amsterdam, 1927) 33-34; Van Vollenhoven, *Staatsrecht overzee*, 369-370. De 'Utrechtse' school hing de tegenovergestelde mening aan, volgens welke Nederlands-Indië in rang op één lijn stond met de provincies in Europa. Zie vooral I. A. Nederburgh, 'De bouw van het Koninkrijk der Nederlanden naar stellig recht', *Politiek economisch weekblad*, I (1929-1930) 370-372, 385-386, 391-392, 398-400, 411-412, (vooral) 420-421.

verlangt de synthese van ons de voorbereiding voor het *positieve* en *organisch gelede Groot-Nederlanderschap*, hetgeen ten onzent al evenzeer als in Indie een verruiming van horizont impliceert. Het organisch Koninkrijk ... eischt offers, een andere instelling van ons politiek leven, partijwezen, wetenschap, vereenigingsleven.

Ook het onderwijs in Nederland moest anders worden ingericht, omdat de scholen en universiteiten

weliswaar den geest spijzigen met de goede gaven van... hedendaagsche kennis en wetenschap of van culturen van Israel, Hellas en Rome, maar... verre blijven staan van de groote Oostersche culturen, welke Indonesisch beschavingsbezit hebben bevrucht, verre ook van Indië's historie, beschaving en talen⁷³.

Er moest snel een einde aan komen, dat 'schitterende, inhoudrijke posities' in de koloniën door hoog opgeleide Nederlanders werden 'versmaad'. De komende jaren eisten *'het allerbeste*, wat Nederland aan talent en toewijding kan bieden'. Niet alleen de overheid, ook de maatschappij zelf moest de propaganda voor de Groot-Nederlandse gedachte op zich nemen⁷⁴.

In bepaalde kringen werd De Kat Angelino's pleidooi voor een organisch rijksverband zeer gunstig ontvangen. Vooral was dit zo in de conservatieve kringen van ondernemers en wetenschappers, die zich verenigd hadden rondom de Utrechtse Indologenfaculteit. Deze was in 1925 opgericht om een tegenwicht te bieden tegen de Leidse opleiding voor bestuursambtenaren, die 'defaitistisch' zou zijn en onvoldoende nationaal⁷⁵. Uit deze kringen kwam in 1929 het *Politiek economisch weekblad* voort, dat in 1930 werd omgedoopt tot *De Rijkseenheid* en onder eindredactie stond van mr. dr. H. H. A. van Gybland Oosterhoff, de secretaris van het curatorium van de faculteit. Dit weekblad stelde zich ten doel het Nederlandse volk van zijn koloniale roeping te doordringen en beschouwde De Kat Angelino daarbij als een groot voorbeeld⁷⁶. In veel sterkere mate dan in het boek van De Kat Angelino stonden in *De Rijkseenheid* de bestrijding van het defaitisme en het communisme centraal. Dit tijdschrift had daardoor een sterk polemisch karakter. Beschouwingen over de bevordering van de welvaart en zelfstandigheid van Indië werden er dan ook sterk naar de achtergrond gedrongen, reden voor *De Stuw* om de redactie fel aan te vallen. Zij zou haar nationaal egoïsme bedekken met een 'sluier van idealistisch schuim', maar in feite zijn gericht op voortzetting van de koloniale exploitatie⁷⁷.

73 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, II, 726-727.

74 *Ibidem*, 727-728.

75 E. Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen, 1983) 51-65. 'Defaitistisch' betekende: gericht op de 'liquidatie' van de koloniale verhouding.

76 Zie bijvoorbeeld 'Besef van nationale roeping', *Politiek economisch weekblad*, I (1929-1930) 118; 'Zelfinkeer', *ibidem*, 126; 'Een monument van Nederlandsche koloniale wetenschap', *ibidem*, 325-326. Het boek van De Kat Angelino werd uitgebreid besproken, *ibidem*, 132, 139-140, 150-152, 167-168 en 182-184.

77 Th. A. Fruin, 'Idealistisch imperialisme', *De Stuw*, II, viii (1931) 8-11.

De Kat Angelino schreef in mei 1931 naar aanleiding van deze kritiek dat de rijkseenheid een zo 'kostelijke en positieve zaak' was, dat deze uit de 'te beperkte en te negatieve sfeer van slag en tegenslag' moest worden opgeheven tot 'de hoogte waarin zij behoort'. In *De Rijkseenheid* moest aan die gedachte zelf minder aandacht worden besteed. Het mocht niet in de gedachten opkomen, dat de band tussen Nederland en Indië verbroken zou kunnen worden. De Kat Angelino vatte, zo schreef hij aan Van Gybland Oosterhoff, het begrip 'rijkseenheid' op dezelfde wijze op als deze, niet als 'een leuze van behoudzuchtigen, maar... als een zinrijke samenvatting van gezonde ideeën over natuurlijke groei'. *De Rijkseenheid* moest volgens De Kat Angelino propaganda voor 'Groot-Nederland' voeren op de manier die hij in zijn boek had uiteengezet. Dat betekende dat er veel meer aandacht moest worden besteed aan het opbouwende werk dat door Nederlanders in Indië werd verricht⁷⁸.

In dezelfde geest bepleitte De Kat Angelino een krachtige versterking van de internationale samenwerking. Het uitwisselen van gegevens en ervaringen tussen de koloniale mogendheden werd volgens hem van steeds groter belang. In het Volkenbondshandvest en andere plechtige verklaringen waren de hoge beginselen vastgelegd, waaraan het koloniale beleid van alle mogendheden moest voldoen. Bevordering van de internationale samenwerking zou ieder de kans geven zijn eigen talenten naar beste kunnen te ontwikkelen. Zo zou 'Groot-Nederland' een voorbeeld voor de gehele mensheid kunnen zijn⁷⁹. In de kringen rondom *De Rijkseenheid* werd daar op dezelfde manier over gedacht, maar de nadruk werd gelegd op samenwerking van de koloniale mogendheden tegen het communisme, waardoor het opbouwende aspect op de achtergrond raakte⁸⁰. In zijn nadruk op het opbouwende week De Kat Angelino dus wel af van *De Rijkseenheid*, maar hij was zeker een van de belangrijkste aanhangers van de rijkseenheidsgedachte⁸¹.

78 De Kat Angelino aan Van Gybland Oosterhoff, 31 mei 1931, en Van Gybland Oosterhoff aan F. J. H. Cowan, 29 mei 1931, in ARA, collectie Van Gybland Oosterhoff, no. 224.

79 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 4-5, 45-46, 154 noot 1, 339, 460-462, 875 en 1256-1258; *ibidem*, II, 720-722.

80 Bijvoorbeeld F. J. H. Cowan, 'Orientation commune et collaboration des puissances coloniales', *De Rijkseenheid. Edition spéciale, publi e [sic] à l'occasion de l'Exposition Coloniale Internationale de Paris 1931* ('s-Gravenhage, 1931) 7-9. Vergelijk Girardet, *Id e coloniale*, 193-195.

81 Uit een andere hoek werd de rijkseenheidsgedachte verdedigd door Raden Mas Noto Soeroto, een sinds 1906 in Nederland verblijvende Javaan die Nederlanders en Indonesiërs probeerde aan te sporen tot samenwerking op basis van vrijwilligheid. De idealistische toonzetting die het werk van De Kat Angelino kenmerkte, vond men ook terug in zijn geschriften. Het door hem opgerichte Nederlandsch-Indonesisch Verbond stelde zich in 1930 in dienst van de rijkseenheid. De Kat Angelino was als lid van het comité van aanbeveling bij dit verbond aangesloten. Noto Soeroto's tijdschrift *Oedaya* wees op de grote overeenkomsten tussen de ideeën van De Kat Angelino en die van Noto Soeroto zelf (*Oedaya*, VII (1930) 21-22, 32-33, 54, 124; vergelijk Noto Soeroto, *Kleurschakeeringen uit Oedaya* ('s-Gravenhage, 1925) 13-18, 89-95). Zo streefde ook het Nederlandsch-Indonesisch Verbond een 'organische rijkseenheid' na (vergelijk W. C. Lemei, *De organische rijkseenheid* ('s-Gravenhage, 1931) 7-12). Een belangrijk verschil was daarentegen, dat Noto Soeroto's nadruk op staatkundige hervormingen bij De Kat Angelino geheel ontbrak (*Staatkundig beleid*, I, 846 noot 1). Daardoor lag De Kat Angelino in zijn opvattingen toch dichter bij *De Rijkseenheid* dan bij het Nederlandsch-Indonesisch Verbond. Zie voor Noto Soeroto en het NIV nog H. A. Poeze, *In het land van de overheerser*, I, *Indonesiërs in Nederland, 1600-1950* (Dordrecht, 1986) 196-198, 200-203, 205-209, 239-241, 243.

Conclusie

In zijn bespreking, waarin hij de pijlers van De Kat Angelino's synthese-theorie wilde wegzagen, viel Kraemer vooral diens optimisme aan, dat hij ongefundeerd achtte. *De Stuw* beoordeelde hem als een 'wonderbaarlijk knappe, maar onwezenlijke auteur'⁸². De Kat Angelino zelf meende zijn boek in de eerste plaats geschreven te hebben voor 'alle vrienden van orde en gezag'⁸³. Dit lijkt toch in strijd met het humanitaire idealisme waarvan zijn boek was doordrenkt. De Kat Angelino zag de geschiedenis als de geleidelijke ontwikkeling en verwezenlijking van een idee, die van de 'synthese der culturen'. Om deze idee te funderen maakte hij gebruik van een ver doorgevoerde vergelijking van de westerse en oosterse culturen. Hij probeerde de verwantschap van deze culturen aan te tonen door middel van een godsdienstfilosofie, die als uitgangspunt de twee componenten had, namelijk de sociale en de geestelijke, die De Kat Angelino als kenmerkend voor godsdienst in het algemeen beschouwde. In het christendom waren deze componenten niet alleen het verst ontwikkeld, maar ook het meest in evenwicht. Het westen was hierdoor in staat andere culturen tot ontwikkeling te brengen. Zo legitimeerde De Kat Angelino het kolonialisme als een zedelijk hoogstaand verschijnsel.

In zijn denken bleek De Kat Angelino een sterke invloed te hebben ondergaan van de neo-hegeliaanse stroming in de Nederlandse filosofie, waarvan Bolland de belangrijkste vertegenwoordiger was. Bracht Bolland zijn toehoorders door zijn retoriek in een staat van 'intellectuele dronkenschap'⁸⁴, De Kat Angelino wist zijn lezers en vooral zichzelf in een vergelijkbare roes te brengen. Zijn synthese stelde zich de eenheid van oost en west tot doel, maar het beeld dat De Kat Angelino van het westen schetste wekte in zichzelf al de indruk van een vrijwel volledige volmaaktheid. Veranderingen zouden vooral in het oosten optreden. Toch was dat niet alles: de westerling, die in de koloniale wereld werkzaam was en daar 'The Call of the East' vernam, had, in dat ogenblik van bewustwording, een eenheidsbeleving die De Kat Angelino een 'voor-geboortelijke herinnering' noemde. Was de synthese iets anders dan dit zelfde, onbewuste terugverlangen naar een voorgoed voorbij verleden, naar de patriarchale, hiërarchische samenleving die het westen niet meer was? Uit De Kat Angelino's kolonialisme sprak zo toch óók een onderhuidse bezorgdheid over de toekomst van zijn eigen Europese cultuur. Hij nam toch meer van het pessimisme van zijn voorbeelden als Bolland en Durkheim over dan hij zelf wilde toegeven. Aan zijn conservatieve visie op de westerse cultuur was het meest belangwekkende wel dat hij van het kolonialisme een spirituele regeneratie van Europa verwachtte.

De belangrijke plaats die het 'organische', het natuurlijk gegroeide, in De Kat Angelino's denken innam, wijst in dezelfde richting. De Indische maatschappij, 'Groot-Nederland', de Volkenbond, zij moesten zich 'organisch' ontwikkelen. Veranderingen moesten in het bestaande zijn geworteld, niet gebaseerd zijn op een

82 Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', 353-356, 377, 397-399; *De Stuw*, II, vii (1931) 21.

83 Zie noot 8.

84 Kossmann, *Lage Landen*, I, 372.

A. P. TASELAAR

utopisch, revolutionair toekomstbeeld. In de koloniale wereld betekende dit dat de maatschappij moest worden opgebouwd vanuit de bestaande inheemse gemeenschappen. 'Orde en gezag' waren dan een eerste vereiste. Zo was de 'synthese der culturen', volgens Van Leur alleen een bruikbaar begrip in de metafysica en de politiek, beide tegelijk. Het doel van de 'kruisvaarders van de synthese'⁸⁵ was dan ook onbereikbaar. 'Rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen', schreef De Kat Angelino in 1961⁸⁶. Had hij zichzelf anders kunnen troosten?

85 De Kat Angelino, *Staatkundig beleid*, I, 473.

86 De Kat Angelino, 'Ontwikkelingsgedachte', 65.